

NICCOLÒ MACHIAVELLI PRINCIPELE

TRADUCERE DIN ITALIANĂ,
CRONOLOGIE, NOTE ȘI INDICE DE
SMARANDA BRATU ELIAN

CU O PREFAȚĂ
DE CARLO VAROTTI

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

După 16 ani de existență și 46 de volume publicate – toate opere fundamentale pentru cultura italiană și pentru cunoașterea ei la noi în țară – colecția bilingvă Biblioteca Italiana propune într-o nouă versiune volumul cu care a debutat și care, în toți acești ani, a fost și cel mai cerut și mai reeditat: *Principiele* lui Machiavelli.

Am început colecția cu această cârtică pentru că de secole ea intrigă și dă naștere la neconținute controverse exegetice și politice și la scandal, drept care este, probabil, și cea mai tradusă și răspândită operă din literatura italiană; de secole ea dezvăluie fără milă ipocriziile, subterfugiile, falsele pudori ale luptei pentru putere. Ancorată, ca puține alte cărți, în epoca sa (Italia secolului XVI, sfâșiată de războaie, în care problemele stringente erau pierderea, păstrarea sau întemeierea statelor, devastările produse de război, eficiența sau ineficiența armatelor, strategia alianțelor, rolul personalității în politică și istorie) și formulându-și tezele în strictă legătură cu dinamica faptelor istorice, ea se adresează – totuși (sau din păcate) – cu aceeași pregnanță și nouă, celor de astăzi, problemelor puterii de acum, ea ne zgâlțâie și ne obligă să ne privim într-o oglindă care nu ne înfrumusețează.

Ediția propusă în 2006 era așadar provocarea cu care inaugurasem colecția. Totodată însă ea era și un gest de reverență adresat profesoarei mele, marea italianistă care a fost Nina Façon. Opera sa în domeniul italianisticii, printre care se numără traduceri monumentale, este, prin întindere și temeinicie, una de excepție. Din câte știu, prima traducere a *Principelui* i se datorează ei: a publicat-o în timpul războiului în colecția „Mari gânditori italieni” a Societății Române de Filozofie, sub pseudonimul Sorin Ionescu, pentru a o republica, revizuită,

în 1960 la Editura Științifică din București. După numai trei ani, în 1963, publica tot la Editura Științifică și traducerea principalei opere de istoric a lui Machiavelli, *Istoriile Florentine*. Traducerile Ninei Façon sunt impecabile, iar aparatul critic care le însoțește este de o bogăție și o erudiție rar întâlnite. Așa este și acea primă ediție a *Principelui*. Când spun impecabilă nu mă refer doar la cursivitatea și frumusețea versiunii românești, ci și la exactitatea interpretării textului, care, în cazul lui Machiavelli, presupune o cunoaștere aprofundată a istoriei, a doctrinelor vremii, dar și a omului Machiavelli, a ceea ce, în idei, stil și limbaj, el a preluat și a ceea ce a inovat. Traducerea Ninei Façon, publicată în 1960, urma textul ediției italiene din 1954, publicată la editura Ricciardi, sub îngrijirea lui Mario Bonfantini, confruntată cu cea din 1910, apărută la Vallardi, îngrijită de Vittorio Osimo. Firește, după atâția ani, republicarea în 2006 cerea o perspectivă înnoită asupra volumului: mai întâi o nouă structură a întregului, conformă noii colecții: cu o prefață scrisă de un specialist italian de primă mărime (în acel caz Gian Mario Anselmi, profesor la Universitatea din Bologna) și cu o cronologie amplă și detaliată; apoi o aducere la zi a ortografiei, o confruntare a versiunii românești cu mai noile ediții critice ale textului original – cu micile intervenții cerute de o asemenea confruntare, precum și de trecerea timpului; urma apoi reelaborarea aparatului critic în viziunea unor mai noi interpretări. Întreaga operație, încredințată distinsei italiene Monica Fekete, specialistă în literatura Renașterii, a avut drept rezultat o ediție remarcabilă, pe care editura Humanitas a repetat-o periodic cu același succes de vânzări, oferindu-i, în 2019, chiar un veșmânt tipografic de excepție.

Întrebarea firească după această scurtă prezentare este următoarea: de ce atunci o nouă ediție cu o nouă traducere? Era nevoie de ea? Și ce aduce ea nou față de frumoasa ediție precedentă? Mărturisesc că aceste întrebări m-au frământat pe tot parcursul lucrului, fără a reuși să-mi spulber îndoielile. Oferindu-i cititorului îndoiala ca premisă, încerc acum să-i înfățișez justificările mele la această întreprindere și la felul în care am abordat-o.

O primă justificare mi-a fost oferită de doamna Lidia Bodea, directoarea editurii Humanitas, care a dorit această nouă ediție și m-a îndemnat s-o înfrunt în baza postulatului că orice operă mare trebuie retradusă cu fiecare nouă generație. Din fericire – dacă o generație e

socotită îndeobște că durează 30 de ani – în cazul de față generațiile erau de-acum două, deci nu puteam să mă mai eschivez. Cea de-a doua, mai puțin coercitivă, dar mai convingătoare, a fost aceea că, de când a apărut colecția și grație colecției, cu Machiavelli s-a petrecut un miracol pe care nu știu câți l-au sesizat: editura Humanitas i-a dedicat de fapt o serie de autor, deși nu compactă, ca în alte cazuri, ci risipită de-a lungul colecției: astfel, după debutul pomenit, cu *Principele*, au apărut în colecție majoritatea operelor importante ale „Secretarului florentin“, mai toate pentru prima dată în limba română: întâi cele literare, anume, în 2007, năstrușnica *Poveste a diavolului* care și-a luat nevastă, în volumul *Nuvela italiană din Renaștere*, în excelenta traducere a Corinei Anton; în 2012, cele două comedii ale sale, *Mătrăguna* și *Clizia*, cuprinse în volumele *Comedia Renașterii*, îngrijite și minunat traduse de Oana Boșca-Mălin; au urmat, în 2017, *Scrisorile*, suculentă introducere în întreaga operă și personalitate a lui Machiavelli; apoi, din 2019 și până de curând, celelalte două opere politice care, împreună cu *Principele*, alcătuiesc marea trilogie politică a lui Machiavelli: anume prima tălmăcire românească a fundamentului volum de *Comentarii la prima Decadă a lui Titus Livius*, iar anul acesta, o nouă traducere la *Arta războiului* – ambele realizări de excepție, însoțite de un aparat critic de înalt nivel, datorate unui tânăr și competent machiavellist, Gabriel Purghele, în mâinile căruia las cu încredere viitorul românesc al lui Machiavelli. Ce serie incredibilă! Ea este cea care m-a îndemnat să închid cercul, revenind la începutul care nu poate fi altul, mereu, decât *Principele*.

Totuși *Principele* nu este și nu trebuie privit ca *summa* gândirii lui Machiavelli: el este un moment al acestei gândiri aflate mereu în mișcare, mereu confruntată cu transformările politice în curs. El se află mai degrabă într-un dialog cu celelalte opere ale sale, care alcătuiesc un întreg dinamic. Mi s-a părut prin urmare necesar ca un nou *Principe* să țină seama de *corpusul* operelor machiavelliene existent de-acum în limba română și să privească în transparență prin el: adică, pe de o parte, să remarce în note legăturile subterane sau vădite care îl străbat, iar pe de altă parte să adopte, în traducere, o abordare unitară a trilogiei politice. Această ultimă cerință m-a îndemnat să aduc traducerea mai aproape de originalul italian (strădanie încercată și reușită și în celelalte două opere ale trilogiei), sugerând cu mai

multă stringență stilul și sintaxa originalului, ferindu-le, aşadar, de perifrazele explicative prin care Nina Façon venea în întâmpinarea cititorului român. Sper să fi realizat în acest fel o traducere care să stea cu decență alături de cea precedentă și care totodată să propună o viziune unitară și coerentă asupra trilogiei politice machiavelliene.

TEXTUL ITALIAN

Pomenit doar în celebra scrisoare din 10 decembrie 1513 către Francesco Vettori cu titlul *De principatibus* (Despre principate), manuscrisul autograf al *Principelui*, precum și copia trimisă dedicatarului nu s-au păstrat. Până spre sfârșitul secolului XIX textul de referință al nenumăratelor ediții și traduceri a fost cel publicat și revizuit de primul său editor, tipograful Antonio Blado, în 1532, care i-a încetățenit și titlul sub care a rămas cunoscut până în zilele noastre. Cercetarea întreprinsă de filologi în ultima sută de ani a dat la iveală nouăsprezece manuscrise care, atent studiate și comparate, au condus la alcătuirea mai multor ediții critice care se bucură acum de o largă recunoaștere.

Textul italian folosit pentru traducerea de față este cel din ediția critică: Niccolò Machiavelli, *Il principe*, nuova edizione a cura di Giorgio Inglese, con un saggio di Federico Chabod, Einaudi, Torino, 2014 – ediție apărută ulterior celei naționale, datorată lui Mario Martelli, și care ține seama, evident, și de ea. În perspectiva unei viitoare ediții bilingve, menționez că în transcrierea juxtei am recurs la doar două abateri: redarea citatelor latinești cu italice – pentru a le evidenția – și nepreluarea numerotării paragrafelor, folosită, pentru a spori precizia anumitor trimiteri, și în alte ediții italiene (de pildă în cea națională a lui Martelli) – precizie considerată excesivă într-o juxtă dedicată românilor.

CRONOLOGIA

Cronologia este o versiune îmbunătățită (mai bogată și mai precisă) decât cea apărută succesiv în operele lui Machiavelli publicate la Humanitas (*Principele*, 2006, *Scrisorile*, 2017, *Comentarii la prima Decadă a lui Titus Livius*, 2019, *Arta războiului*, 2022).

PRINCIPELE

NICOLAUS MACLAVELLUS
MAGNIFICO LAURENTIO MEDICI SALUTEM¹
[NICCOLÒ MACHIAVELLI CĂTRE LORENZO
DE' MEDICI MAGNIFICUL]

Cei care doresc să dobândească bunăvoința² unui principe obișnuiesc cel mai adesea să i se înfățișeze cu ce au ei mai prețios sau cu ce văd că-l desfată mai mult pe el; drept care vedem cum de multe ori i se dăruiesc cai, arme, stofe brodate cu fir de aur, nestemate și alte asemenea podoabe, demne de măreția lui. Iată de ce, dorind la rândul meu să vin dinaintea Maiestății Voastre cu o mărturie a devoțiunii mele și negăsind în tot ce am eu nimic mai prețios, nici mai scump mie decât cunoașterea faptuirilor bărbaților de seamă³ – cunoaștere pe care am dobândit-o printr-o îndelungată experiență⁴ a faptelor din zilele noastre și necontenita citire⁵ a celor din vechime –, pe acestea toate, după ce le-am cercetat și cumpănit îndelung și cu sârg, le-am strâns⁶ acum într-o cărtică pe care o trimit Maiestății Voastre. Și deși n-o socotesc demnă⁷ de a vă fi înfățișată, am totuși încredințarea că în mărinimia Voastră veți binevoi s-o primiți ținând seama că darul cel mai mare pe care Vi-l pot face eu este puțința de a desluși într-un timp foarte scurt tot ceea ce eu am aflat și înțeles în atâția ani și cu atâtea neajunsuri și primejdii⁸. Eu lucrarea aceasta nu mi-am împodobit-o cu formule stufoase, nici n-am înțesat-o cu vorbe mari și umflate sau cu alte zorzoane ori găтели care iau ochii și cu care mulți obișnuiesc să-și prezinte și înfrumusețeze scrierile⁹, fiindcă am

vrut ca ea să fie îndrăgită pentru varietatea materiei și ponderea subiectului¹⁰, altminteri mai bine să nu fie luată în seamă. Și doresc să nu treacă drept trufie faptul că un ins de condiție joasă și cu totul neînsemnată¹¹ îndrăznește să vorbească despre guvernarea principilor și să-i prescrie reguli¹²; deoarece, așa cum aceia care zugrăvesc priveriști din natură¹³, ca să observe mai bine înfățișarea munților și a culmilor, se așază jos la câmpie, iar pentru a cerceta văile se suie sus pe munți, în același fel¹⁴, ca să cunoști bine natura popoarelor trebuie să fii principe, iar ca s-o cunoști pe cea a principilor trebuie să fii om din popor¹⁵.

Primească¹⁶, așadar, Maiestatea Voastră acest mic dar cu același simțământ cu care i-l trimit eu; căci de-l va lua în seamă și-l va citi cu atenție va afla din el că dorința mea cea mai arzătoare este ca Maiestatea Voastră să atingă acea măreție¹⁷ pe care soarta¹⁸ și celelalte calități¹⁹ ale Voastre i-o făgăduiesc. Iar dacă vreodată Maiestatea Voastră își va întoarce, din sublima-i înălțime, privirea spre aceste locuri joase, afla-va și cât de nedrept mi-e dat mie să îndur o mare și neconținută vitregie a sorții.

CAPITOLUL I

QUOT SINT GENERA PRINCIPATUUM ET QUIBUS MODIS ACQUIRANTUR²⁰ [DE CÂTE FELURI SUNT PRINCIPATELE ȘI CUM SE DOBÂNDESC ELE]

Toate statele și toate stăpânirile care au domnit și domnesc asupra oamenilor au fost fie republici, fie principate²¹. Principatele sunt fie ereditare, unde neamul principelui a domnit timp îndelungat, fie noi²². Cele noi sunt fie în întregime noi, așa cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza²³, fie sunt mădulare²⁴ adăugate la statul ereditar al principelui care le dobândește, precum regatul Neapolelui pentru regele Spaniei²⁵. Teritoriile dobândite în acest fel trăiesc îndeobște fie sub domnia unui principe, fie în libertate²⁶; iar ele se dobândesc fie cu armele altora, fie cu cele proprii²⁷, fie datorită sorții norocoase, fie priceperii principelui²⁸.

CAPITOLUL II
DE PRINCIPATIBUS HEREDITARIIS
[DESPRE PRINCIPATELE EREDITARE]

Las deoparte discuția despre republici, deoarece am purtat-o pe larg cu alt prilej²⁹. Mă voi referi numai la principat și, urmând eu firul urzelii țesute înainte, voi discuta despre cum pot fi guvernate și păstrate principatele³⁰.

Încep prin a spune că statele ereditare și obișnuite cu neamul principelui lor sunt mult mai ușor de păstrat decât cele noi, pentru că este de ajuns să nu încalci rânduiala³¹ înaintașilor, iar apoi să nu te pripești în situații neașteptate³²; așadar, dacă este destul de priceput, un astfel de principe își va păstra mereu statul atâta timp cât nu se ivește vreo forță neprevăzută și peste măsură de mare care să i-l ia³³; iar dacă îl pierde, la cel mai mic neajuns întâmpinat de uzurpator el și-l redobândește.

Noi, în Italia, avem exemplul ducelui Ferrarei³⁴, care a făcut față atacurilor venețienilor în 1484 și celor ale papei Iuliu în 1510 doar pentru că domnea de mult acolo. Deoarece un principe natural³⁵ are mai puține motive și mai puține nevoi să asuprească³⁶, și de aceea firește că este mai iubit; iar dacă n-are cine știe ce apucături nemaîntâlnite care să stârnească ură, e lucru firesc să fie îndrăgit de supuși³⁷. În plus, vechimea și continuitatea domniei șterg amintirile și cauzele care în trecut au condus la prefaceri: deoarece orice prefacere e întotdeauna sămânța³⁸ alteia viitoare.

CAPITOLUL III
DE PRINCIPATIBUS MIXTIS
[DESPRE PRINCIPATELE MIXTE]

Dar greutatea se ivesc la principatele noi. Mai întâi, dacă un principat nu e cu totul nou, ci e doar un soi de adaos, întregul putându-se numi mai degrabă mixt, în el instabilitatea se naște întâi de toate dintr-un neajuns firesc, întâlnit la toate principatele noi³⁹: anume că oamenii își schimbă bucuros stăpânul crezând că le va merge mai bine⁴⁰; iar această convingere îi îndeamnă să ridice armele împotriva lui; dar se înșală, căci apoi experiența le arată că au ajuns s-o ducă mai prost⁴¹. Iar aceasta e urmarea altei nevoi naturale și obișnuite, anume că orice principe nou e silit să-i îngenuncheze pe noii săi supuși fie cu ajutorul armatei, fie prin alte nenumărate împilări⁴² venite odată cu noua cucerire; drept care toți cei cărora le-ai dăunat cucerind principatul te⁴³ vor dușmăni, dar nici cei care te-au sprijinit nu-ți vor rămâne prieteni, neputând tu nici să-i mulțumești pe măsura așteptărilor lor, nici să te porți cu ei cu asprime⁴⁴, întrucât le ești dator; căci, oricât de puternică ți-ar fi armata, pentru a pătrunde într-un ținut tot ai nevoie de îngăduința localnicilor⁴⁵. Aceasta e pricina pentru care Ludovic XII, regele Franței, pe cât de repede a ocupat Milanul, pe atât de repede l-a și pierdut⁴⁶; iar prima dată, ca să i-l ia înapoi au fost de ajuns doar armatele lui Ludovic Maurul – fiindcă același norod care îi deschisese porțile, văzându-și înșelate așteptările în

CUPRINS

PREFAȚĂ DE CARLO VAROTTI	5
NOTĂ ASUPRA EDȚIEI	29
CRONOLOGIE	41
 PRINCIPELE / IL PRINCIPE	 71
NICCOLO MACHIAVELLI CĂTRE LORENZO DE' MEDICI MAGNIFICUL	73
<i>Nicolaus Maclavellus Magnifico Laurentio Medici salutem</i>	
I. DE CÂTE FELURI SUNT PRINCIPATELE ȘI CUM SE DOBÂNDESC ELE	75
<i>Quot sint genera principatuum et quibus modis acquirantur</i>	
II. DESPRE PRINCIPATELE EREDITARE	76
<i>De principatibus hereditariis</i>	
III. DESPRE PRINCIPATELE MIXTE	78
<i>De principatibus mixtis</i>	
IV. DIN CE PRICINĂ REGATUL LUI DARIUS, OCUPAT DE ALEXANDRU, NU S-A RĂZVRĂTIT DUPĂ MOARTEA ACESTUIA ÎMPOTRIVA URMAȘILOR SĂI	89
<i>Cur Darii regnum, quod Alexander occupaverat, a successoribus suis post Alexandri mortem non defecit</i>	
V. CUM TREBUIE CÂRMUIE CETĂȚILE SAU PROVINCIILE CARE, ÎNAINTE DE A FI OCUPATE, TRĂIAU DUPĂ LEGI PROPRII	92
<i>Quomodo administrandae sunt civitates vel pr[ovinciae] qu[ae] ante quam occuparentur suis legibus vivebant</i>	

VI. DESPRE PRINCIPATELE NOI CARE SE DOBÂNDESC CU ARMELE ȘI ISCUSINȚA PROPRII <i>De principatibus novis qui armis propriis et virtute acquiruntur</i>	96
VII. DESPRE PRINCIPATELE NOI CARE SE DOBÂNDESC CU ARMELE ȘI NOROCUL ALTUIA <i>De principatibus novis qui alienis armis et fortuna acquiruntur</i>	100
VIII. DESPRE CEI CARE AU DOBÂNDIT PRINCIPATUL PRIN SAMAVOLNICII <i>De his qui per scelera ad principatum pervenere</i>	110
IX. DESPRE PRINCIPATUL CIVIL <i>De principatu civili</i>	117
X. CUM TREBUIE CÂNTĂRITE FORȚELE TUTUROR PRINCIPATELOR <i>Quomodo omnium principatuum vires perpendi debeant</i>	122
XI. DESPRE PRINCIPATELE ECLEZIASTICE <i>De principatibus ecclesiasticis</i>	125
XII. DE CÂTE FELURI SUNT ARMATELE ȘI DESPRE TRUPELE MERCENARE <i>Quot sint genera militiae et de mercenariis militibus</i>	191
XIII. DESPRE TRUPELE AUXILIARE, MIXTE ȘI PROPRII <i>De militibus auxiliariis, mixtis et propriis</i>	135
XIV. CE TREBUIE SĂ FACĂ UN PRINCEPE CU PRIVIRE LA ARMATĂ <i>Quod principem deceat circa militiam</i>	139
XV. DESPRE LUCRURILE PENTRU CARE SUNT LĂUDAȚI SAU OCĂRÂȚI OAMENII, ȘI ÎNDEOSEBI PRINCIPII <i>De his rebus quibus homines et praesertim principes laudantur aut vituperantur</i>	144
XVI. DESPRE DĂRNICIE ȘI CUMPĂTARE <i>De liberalitate et parsimonia</i>	146

XVII. DESPRE CRUZIME ȘI MILĂ; ȘI DACĂ E MAI BINE CA PRINCIPELE SĂ FIE IUBIT MAI DEGRABĂ DECÂT TEMUT, SAU DIMPOTRIVĂ <i>De crudelitate et pietate; et an sit melius amari quam timeri, vel e contra</i>	149
XVIII. CUM TREBUIE SĂ-ȘI RESPECTE PRINCIPII CUVÂNTUL DAT <i>Quomodo fides a principibus sit servanda</i>	155
XIX. CUM SĂ TE FEREȘTI DE DISPREȚ ȘI DE URĂ <i>De contemptu et odio fugiendo</i>	159
XX. DACĂ FORTĂREȚELE ȘI MULTE ALTE LUCRURI PE CARE PRINCIPII LE FAC ZI DE ZI SUNT SAU NU DE FOLOS <i>An arces et multa alia quae cotidie a principibus fiunt utilia an inutilia sint</i>	171
XXI. CE ARE DE FĂCUT UN PRINCIPE PENTRU A FI STIMAT <i>Quod principem deceat ut egregius habeatur</i>	177
XXII. DESPRE OAMENII DE ÎNCREDERE AI PRINCIPIILOR <i>De his quos a secretis principes habent</i>	182
XXIII. CUM TREBUIE PRINCIPELE SĂ SE FEREASCĂ DE LINGUȘITORI <i>Quomodo adulatorum sint fugiendi</i>	184
XXIV. DIN CE MOTIV ȘI-AU PIERDUT PRINCIPII ITALIEI STATELE <i>Cur Italiae principes regnum amiserunt</i>	187
XXV. CE PUTERE ARE SOARTA ÎN TREBURILE OMENEȘTI ȘI ÎN CE FEL I TE POȚI ÎMPOTRIVI <i>Quantum fortuna in rebus humanis possit, et quomodo illi sit occurrendum</i>	189
XXVI. ÎNDEMN DE A CUCERI ITALIA ȘI A O ELIBERA DIN MÂINILE BARBARILOR <i>Exhortatio ad capessendam Italiam in libertatemque a barbaris vindicandam</i>	193
NOTE	199
INDICE DE NUME	285

PREZENTA EDIȚIE APARE ÎN COLECȚIA BIBLIOTECA ITALIANA, COORDONATĂ DE SMARANDA BRATU ELIAN ȘI NUCCIO ORDINE. TEXTUL A FOST REDACTAT DE VLAD RUSSO ȘI CORECTAT DE GEORGETA-ANCA IONESCU. COPERTA ȘI SUPRACOPERTA AU FOST CONCEPTE DE ANGELA ROTARU. PREZENTAREA GRAFICĂ, MACHETA, TEHNOREDACTAREA ȘI PAGINAREA AU FOST REALIZATE DE ANGELA ROTARU, RADU GÂRMACEA, MANUELA MĂXINEANU ȘI CORINA RONCEA, CU DETALII ȘI EXTRASE DIN OPERE ALE MAEȘTRILOR RENAAȘTERII ITALIENE, PRELUCRATE DIGITAL DE DAN DULGHERU. S-A DAT LA TIPAR LA BOOKART PRINTING ÎN A DOUA ZI A LUNII SEPTEMBRIE A ANULUI 2022, CÂND S-A ÎNTOCMIT ACEST COLOFON.

